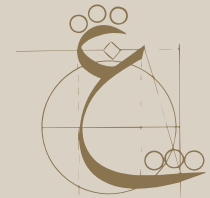
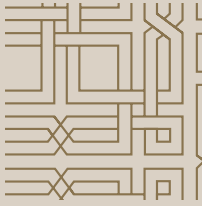

kadim

SAYI / ISSUE 2 · EKİM / OCTOBER 2021

kadim

*“Kadim oldur ki
evvelin kimesne bilmeye”*

Kadim is that no one knows what came before.

kadim

Osmanlı araştırmalarına münhasır, altı ayda bir (Nisan ve Ekim) neşredilen, açık erişimli, çift kör hakem sistemli akademik dergi

Double-blind peer-reviewed open-access academic journal published semiannually (April and October) in the fields of Ottoman Studies

SAYI | ISSUE 2 • EKİM | OCTOBER 2021

İMTİYAZ SAHİBİ | PROPRIETOR

Burhan ÇAĞLAR

SORUMLU YAZI İŐLERİ MÜDÜRÜ | MANAGING EDITOR

Ömer Faruk CAN

İRTİBAT | CONTACT

Kadim • Sakarya Üniversitesi

Esentepe Kampüsü, Fen-Edebiyat Fakültesi, C Blok, Ofis: 113,
Serdivan/Sakarya (Turkey) 54050

Telefon | Phone • 00 90 264 295 60 15

İnternet Adresi | Webpage • dergipark.org.tr/kadim • kadim.sakarya.edu.tr

E-posta | E-mail • kadim@sakarya.edu.tr

TASARIM | DESIGN Hasan Hüseyin CAN

BASKI | PRINTED BY

MetinCopyPlus • Artı Dijital & Baskı Merkezi

Türkocağı Cad. 3/A Cağaloğlu/Fatih/İstanbul

BASIM TARİHİ | PRINT DATE • EKİM | OCTOBER 2021

ISSN 2757-9395 • E-ISSN 2757-9476

ÜCRETSİZ | FREE OF CHARGE

Kadim'deki makaleler, [Creative Commons Atınlı-Gayriticari 4.0 \(CC BY-NC\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. Bilimsel araştırmaları kamuya ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracacağı ilkesini benimseyen dergi, tüm içeriğine anında açık erişim sağlamaktadır. Makalelerdeki fikir ve görüşlerin sorumluluğu sadece yazarlarına ait olup Kadim'in görüşlerini yansıtmazlar.

Articles in Kadim are licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 \(CC BY-NC\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) International License. Kadim provides immediate open access to its content on the principle that making research freely available to the public supports a greater global exchange of knowledge. Authors are responsible for the content of contributions; thus, opinions expressed in the articles belong to them and do not reflect the opinions or views of Kadim.

“Kadim oldur ki
evvelin kimesne bilmeye”

Dergi Park

EDİTÖR
EDITOR-IN-CHIEF

Arif BİLGİN | Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi

YAYIN KURULU
EDITORIAL BOARD

Necmettin ALKAN | Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi
Fatih BOZKURT | Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi
Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI | Doç. Dr., Marmara Üniversitesi
Kerim İlker BULUNUR | Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi
Büşra ÇAKMAKTAŞ | Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi
M. Talha ÇİÇEK | Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Filiz DIĞIROĞLU | Doç. Dr., Marmara Üniversitesi
Miraç TOSUN | Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi

YAZIM VE DİL EDİTÖRLERİ
WRITING AND LANGUAGE
EDITORS

Ömer Faruk CAN | Sakarya Üniversitesi
Burhan ÇAĞLAR | Sakarya Üniversitesi
Burak ÇİTİR | Sakarya Üniversitesi
Bünyamin PUNAR | Sakarya Üniversitesi

TÜRKÇE DİL EDİTÖRÜ
TURKISH LANGUAGE EDITOR

Sedat KOCABEY | Sakarya Üniversitesi

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRLERİ
ENGLISH LANGUAGE
EDITORS

İrem GÜNDÜZ-POLAT | Sakarya Üniversitesi
Hâcer KILIÇASLAN | Sakarya Üniversitesi

MİZANPAJ EDİTÖRÜ
LAYOUT EDITOR

Hasan Hüseyin CAN | İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM)

SOSYAL MEDYA EDİTÖRÜ
SOCIAL MEDIA EDITOR

Kasım BOLAT | Çankırı Karatekin Üniversitesi

YAYIN SEKRETERİ
SECRETARIAT

Yusuf İslam YILMAZ | Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Narh ve Nizâm Kayıtlarına Göre İstanbul'da Koyun Eti Fiyatları ve Ücretlerle Karşılaştırılması (1778-1857)*

MUTTON PRICES IN ISTANBUL
AND ITS COMPARISON TO
WAGES ACCORDING TO
NARH AND NIZAM REGISTERS
(1778-1857)

ÖMER ÇAKMAK*

ÖZ ABSTRACT

İstanbul'un işesi, Osmanlıların askeri başarısızlıklar, iç isyanlar ve mâlî buhranlarla yüzleştiği 18. ve 19. yüzyıllarda da önceki yüzyıllarda olduğu gibi, devletin ihtimam gösterdiği bir konu olmuştur. Bu dönemde koyun eti hem askeri sınıfın hem de İstanbul halkının en önemli temel tüketim maddelerinden biriydi. Er temininde doğal veya beşerî nedenlerden ötürü sıkıntı yaşandığı dönemlerde bu sorunu aşmak için devlet, uygun fiyatla daha çok koyunun başkente yönlendirilmesi ve koyun etine tavan fiyat verilmesi (narh) gibi uygulamalara başvurmaktaydı. Bu makale, incelenen dönemde İstanbul'da koyun eti fiyatlarını belirlemeye, yıllara göre meydana gelen fiyat değişimleri ve kasap esnafının elde ettiği kâr oranlarını tespit etmeye odaklanmıştır. Araştırmada kullanılan temel kaynak, İstanbul Mahkemesi'ne ait 201 numaralı şer'îye sicili defteridir. İhtiva ettiği i'lâmlar ve narh listeleri ile hem mal fiyatları hem de fiyatların oluşumu hakkında kayda değer veriler sunan bu defterden derlenen listeler, koyun eti fiyatlarında dönemsel dalgalanmalar meydana geldiğini, özellikle 19. yüzyılın başından ortalarına kadar geçen sürede ciddi fiyat artışlarının yaşandığını göstermiştir. Devlet, halkın et sıkıntısını çekmemesi ve makul bir fiyatla et satın alabilmesi için tedarik, fiyatlandırma ve dağıtım süreçlerini müdahaleci bir anlayışla yönetmeye çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Celep, Kanadar, Kasap, Koyun eti, Narh, Fiyatlar.

MAKALE BİLGİSİ | ARTICLE INFORMATION

Makale Türü: Araştırma Makalesi | Article Type: Research Article
Geliş Tarihi: 31 Temmuz 2021 | Date Received: 31 July 2021
Kabul Tarihi: 24 Eylül 2021 | Date Accepted: 24 September 2021

ATIF | CITATION

Çakmak, Ömer. "Narh ve Nizâm Kayıtlarına Göre İstanbul'da Koyun Eti Fiyatları ve Ücretlerle Karşılaştırılması (1778-1857)". *Kadim* 2 (Ekim 2021), 69-90.

* Bu makale 17-20 Ekim 2018 tarihinde Tiran'da düzenlenen II. Uluslararası Osmanlı Araştırmaları Kongresi'nde (OSARK) sözlü olarak sunulmuştur.

** Doktor Adayı, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, ocakmak@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4084-5169.

Önceki asırlarda olduğu gibi, 18. ve 19. yüzyıllarda da sahip olduğu kalabalık nüfusuyla imparatorluğun en büyük şehri olan İstanbul'un işesi ve bu nüfusu besleyen geniş esnaf ağının organizasyonu Osmanlı idarecilerinin itinayla yaklaştıkları bir konu olmuştur. Şehre ürün akışı, fiyatının belirlenmesi ve esnaf gruplarına dağıtılması gibi süreçler resmi makamların özenli takibini gerektiriyordu. Ayrıca toplumun refahı için ihtiyaç duyulan temel tüketim maddelerinin mümkün olduğu kadar piyasada kaliteli, ucuz ve bol miktarda bulunabiliyor olmasını sağlamak işe (provizyonizm) ilkesi gereğince devletin en temel vazifelerinden biriydi. Oluşabilecek ekonomik bir darlığın başkent sakinleri, siyasi ve askeri zümreler üzerinde bir hoşnutsuzluk yaratması, merkezi yönetim üzerinde ciddi baskıların oluşmasına neden olabirdi. Bu nedenle devlet, İstanbul'un işesi işine her daim önem vermiş, şehir sakinlerinin sıkıntı yaşamaması için imparatorluğun tüm bölgelerinden bu şehre yapılan ürün tedarikinin aksamadan yürütülmesine büyük gayret göstermiştir.¹

İstanbul sakinlerinin ihtiyaç duyduğu büyük önemi haiz diyebileceğimiz temel gıda maddeleri içerisinde ilk sırayı hububat alıyordu. Büyük oranda Rumeli vilayetleri, Ege ve Karadeniz kıyılarından İstanbul'a sevk edilen bu ürünün ülke içinde bir yerden bir yere nakli ve ihracatı devletin iznine tabiydi. Diğer taraftan kaçakçılığı en çok yapılan ürün de yine hububattı. Özellikle Ege sahilleri kaçakçı hububat gemilerinin faaliyet alanıydı. En önemli temel tüketim maddelerinin başında gelen buğdayın özellikle yurtdışına kaçırılması, bir taraftan devletin bu üründen elde edeceği vergiden mahrum kalması bir taraftan da halkın muhtemel bir hububat sıkıntısı ile karşı karşıya kalması anlamına geliyordu. Bu nedenle devlet İstanbul'a hububat gönderen kazaların yöneticilerine kaçakçılığa müsaade edilmemesi hususunda sürekli uyarılarda bulunmaktaydı.² Osmanlıların en çok tükettiği temel gıda maddelerinden bir diğeri ise etti. Özellikle koyun eti diğer kırmızı et türlerine göre daha çok tercih ediliyordu. Öte yandan İstanbul halkı tavuk eti ve balık tüketiminden de beri durmamıştı.

İncelenen zaman dilimi, Osmanlı İmparatorluğu'nda isyanlar ve uzun süren savaşlar neticesinde ciddi toprak kayıplarının yaşandığı, ekonomik buhranlarla karşı karşıya kaldığı bir dönemdir. Bunun sonucu olarak Osmanlı maliyesi de büyük bütçe açıklarıyla mücadele etmek zorunda kalmış, devlet vergi kaynakları üzerinde denetimini arttırmak ve iç borçlanmaya gitmek gibi tedbirlere başvurmuştur. Para operasyonları da devletin mali sorunlara çözüm bulma noktasında tercihleri arasında yer almıştır. Özellikle II. Mahmut dönemi, Osmanlı tarihinde sikkenin en fazla taşıya uğradığı dönem olmuştur. Bu uygulama her ne kadar bir

1 Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi* (İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2005), 43-44; Arif Bilgin, "Osmanlı Klasik Döneminde İstanbul'un İktisadi Yönetimi", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Siyaset ve Yönetim-2, Demografi*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: ISAM, 2015), 90-91; Tevfik Güran, "İstanbul'un İşesinde Devletin Rolü (1793-1839)", 19. *Yüzyıl Osmanlı Tarımı* (İstanbul: Eren Yayınevi, 1998), 245.

2 Lütfi Güçer, "XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Dahilinde Hububat Ticaretinin Tabi Olduğu Kayıtlar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 13 (1952), 79; Bu konuda 1646 tarihli bir şer'îye sicili hükümde şu ifadeler geçmektedir: "Zehâyir men'i için gelen emr-i şerifdir...İzmir'den Akka ve İskenderun'a varınca vâki olan Sancakbeyleri dâme gayrühüm ve mefâhirü'l-kuzât ve'l-hükkâm me'âdinü'l-fezâil ve'l-ke'lâm zikr olunan sancaklarda vâki kadılar zide fazlühüm ve mefâhirü'l-emâsil ve'l-akrân zikr olunan mahallerde vâki mevlâna iş erleri zide kadrühüm tevkî'i refîi hümayyâna vâsil olacak ma'lûm olaki. Bundan akdem evâmîr-i aliyem gönderilüb min-ba'de kefere tarafından gelen gemilere buğday ve arpa ve sâir tereke ? verilmeye deyu hükmüm tenbih ve te'kid olunmuş idi ol fermân-ı alîtakarrür olmağla taht-ı kazânzda eğer Efrenc ve eğer İngiliz ve eğer Flemenk ve eğer Venedik ve bil'-cümle gerek harbi ve eğer illik olan kefere gemilerine buğday ve arpa ve sâir zahire makûlesinden bir habbe vermeyüb ve verdirmeyüb taht-ı livâ'-i kazânzda olan yalıları gereği gibi zabt idüb evâmîr-i şerîfüm mücibince amel eylemek bâbinda fermân-ı âlişânim sâdır olmuştur...". *Manisa Şer'îye Sicil Defteri* (1056), Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meşihat, 90, 177.

tasarruf tedbiri olarak hazinenin ihtiyaçlarını hızlıca karşılamaya yönelik bir girişim olsa da uzun vadede paranın değerini kaybetmesiyle enflasyon ve piyasadaki ticari dengelerin bozulması gibi olumsuz sonuçlar doğurmuştur.³ Koyun fiyatlarını değerlendirdiğimiz bu makalede, bazı tespit ve analizler yapılırken incelenen dönem içinde yaşanan söz konusu mali ve finansal gelişmeler hassaten dikkate alınmıştır.

1. Koyun Eti Fiyatının Belirlenmesi

Genel manada piyasalarda fiyatlar arz ve talep şartlarına göre oluşur. Ancak geçmişte üretimin sınırlı, arzın yetersiz, nakliyenin pahalı ve zor oluşu tüketicinin lehine bir fiyat oluşumunu engellemekteydi. Diğer taraftan sık sık karşı karşıya kalınan savaşlar ve salgın hastalıklar nedeniyle tekelleşme ve karaborsa faaliyetleri uygun iklim bulabiliyordu. Kamu otoriteleri iktisadi hedeflerin ve sosyal refahın sağlanması amacıyla bilhassa darlık dönemlerinde fiyatlara müdahale etmeyi zaruret görmekteydi. Aslında İslam iktisat düşüncesi alışverişin, tekelci temayüllerin olmadığı serbest piyasa şartlarında, karşılıklı rızaya dayanan adil fiyat ilkesi çerçevesinde yapılmasını benimsemiştir. Bu konuda Hz. Peygamber'in "Fiyatları ayarlayan, darlık ve bolluk getiren, rızıklandıran Allah'tır" hadisi İslam düşüncesinde ürünlere fiyat konmasının pek de hoş karşılanmadığını gösterir. Ancak Osmanlı devleti yetkilileri tekelci oluşumların engellenmesi ve sosyal refahın sağlanması adına ihtiyaç duyulması halinde fiyatlara müdahale edilebileceği görüşünü benimsemiştir. Osmanlı hukukçuları da narh müessesesi denilen bu usulü çok benimsememekle beraber gerekli görüldüğü hallerde bu uygulamaya cevaz vermişlerdir.⁴ Narh, piyasadaki bir ürün veya hizmet bedeli için resmi makamlarca belirlenen tavan fiyat demektir. Yetkili merciler fiyat tayini yaparken piyasa şartlarını gözetir ve ilgili esnaf gruplarının görüşlerini de alırdı. Gerek esnaf grubu gerekse kadılık temsilcilerinin bulunduğu bir komisyon tarafından üretim maliyetleri ve diğer değişkenlerin dikkate alınarak gerçekleştirildiği tavan fiyat belirleme ameliyesine Osmanlılar "çaşni tutmak" diyorlardı. Fiyatı belirlenen ürün veya hizmet aynı zamanda belirli nitelikleri taşımalı ve buna göre halka arz edilmeliydi.⁵

Osmanlı Devleti'nde başta mali konular olmak üzere pek çok idari karar mevsimler göz önünde bulundurularak alınıyordu. Modern öncesi dönemde yıl; yaz ve kış olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Bugün kullandığımız Gregoryen takvimine göre 6 Mayıs'tan 8 Kasım'a kadar geçen 186 günlük süre Hızır Günleri'ni yani yaz mevsimini, 8 Kasım'dan 6 Mayıs'a kadar devam eden 179 günlük süre de Kasım Günleri'ni yani kış mevsimini oluşturuyordu. Kışın

3 Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 181; Ali Akıldız, *Para Pul Oldu, Osmanlı'da Kağıt Para, Maliye ve Toplum* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 38-40.

4 Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Prof. Dr. S. F. Ülgener'e Armağan* 43 (1987), 113-114; "Bu hususta Kanuni devri Sadrazamlarından Lütü Paşa Âşafnâme'sinde narhın devletin mühim işlerinden olduğu, vezirlerin narhla ciddi şekilde ilgilenmeleri gerektiği üzerinde durmuştur. O, bunun ilk şartının muhtesiblik vazifesi verileceklerin tecrübeli, dürüst ve dindar kimselerden seçilmesi olduğunu, devlet adamlarının ticaretle uğraşmamaları hünkâr kullarının esnaflık yapmamaları icap ettiğini belirtmiştir. Gelibolulu Mustafa Âli ise fusulü'l-hall ve'l-'akd ve usulü'l-harc ve'n-nakd adlı eserinde narh fiyatından satış yapılmasına itina gösterilmesi, narha uymayanların satıcı olsun alıcı olsun cezalandırılması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre narh umûr-ı cüz'i değil umûr-ı külliye'dendir. Eğer padişah ve sadrazamlar ufak bir mesele gibi görüp narha gereken ehemmiyeti vermezlerse siyaset etme işi kendisine ait olmadığı için, şehrin kadısının bir şey yapması mümkün değildir. Hal böyle olunca da herkes malını dilediği fiyattan satar; ancak bu kazanç hiçbir şekilde helal kazanç sayılamaz" demiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983), 4-8.

5 Kütükoğlu, *1640 Tarihli Narh Defteri*, 3.

sona erip yazın başladığı gün olan 6 Mayıs'ta ise Hıdrellez yani bahar bayramı kutlanmaktaydı. Pek çok arşiv vesikası da devlet işlerinin Hızır Günleri'nin başlangıcı olarak kabul edilen Rûz-ı Hızır'dan itibaren veya Kış Günleri'nin başlangıcı olarak kabul edilen Rûz-ı Kasım'dan itibaren bir sonraki mevsim dönümüne kadar geçecek süre göz önüne alınarak planlandığını gösterir.⁶ Örneğin Rûz-ı Hızır'dan birkaç gün önce kuzu etine fiyat vermek mu'tad hale gelmişti ve ilk kuzu kesimi bu tarihte yapılıyordu. Bunun yanı sıra çeşitli meyve ve sebze fiyatlarına yetiştikleri dönemler dikkate alınarak fiyat verilmesi, Ramazan ayında halkın ürün sıkıntısı çekmemesi için Şaban ayında narh verilmesi, belirli bir takvim gözetilerek yapılan olağan fiyat tayinleriydi. Bir de olağanüstü hallerde verilen narhlar vardı. Burada en belirleyici faktör olumsuz mevsimsel şartlar diyebileceğimiz aşırı kuraklık, zamansız yağan aşırı yağmurlar ve ağır geçen kış şartlarından kaynaklanan kıtlıklardı. Bunun yanında salgın hastalıklar da kıtlıklara sebep oluyor ve böyle durumlarda yeni narh uygulamalarına gidilmesi kaçınılmaz oluyordu. Bunun tam aksi olarak ürünün bollaştığı haller de fiyatların iyileştirilmesi adına yeni fiyat tayinine sebep olabiliyordu. Ayrıca savaşlar ve paranın değer kaybı yaşadığı dönemler de fiyat tayinine gidilen olağanüstü durumları.⁷

Tespitlerimize göre, İstanbul'da koyun etine 1778-1840 yılları arasında yetmişden fazla narh verilmiştir. Esas aldığımız şer'iyeye siciline göre, narhlar çoğu zaman periyodik olarak yıllık verildiği gibi birkaç yıl üst üste narh kaydına rastlanmadığı da olmuştur. Bazı yıllarda ise koyun veya kuzu etine bir yıl içerisinde birkaç defa narh verildiği görülmektedir. Öyle anlaşılıyor ki bu seneler genellikle canlı hayvan temini açısından sıkıntılar yaşandığı, alınan önlemlerin ve o yıl içerisinde yapılan fiyat tespitlerinin esnafın ve tüccarın problemlerini çözmede yetersiz kaldığı senelerdi. Et temininde sıkıntı yaşanan böyle zamanlarda uygun mevsimde uzak bölgelerden getirilmiş olan ve İstanbul'a yakın yerlerdeki kışlaklarda toplanan koyunlar şehre yönlendirilerek esnafın ve dolayısıyla halkın et ihtiyacı karşılanmaya çalışılıyordu. Defterdeki narh listelerinin tarihlerinden de anlaşılacağı üzere, koyun etine yönelik fiyat tespiti genellikle sonbaharda kışa girerken ve ilkbahar sonunda yaz başlarken yapılmaktaydı.⁸ Sonbaharda yapılan fiyat tespitleri bir anlamda kış mevsimine hazırlık özelliği taşımaktaydı. Ancak Aralık ve Ocak aylarında narh verilmesi, esnafın ve tüccarın et temininde sıkıntı yaşadığı, fiyatlarda ciddi bir artışa gidileceği anlamına geliyordu. Bu mevsimde etin piyasada daha zor bulunuyor olması, kış şartlarından dolayı koyun sevkinin güçleşmesi kaçınılmaz olarak esnafın sattığı et fiyatlarına da yansıyor.⁹ Kuzu etine narh verilmesi ise Rûz-ı Hızır'ın yaklaşmasıyla gerçekleşiyordu. Rûz-ı Hızır'ın ilk gününden itibaren kuzu kesimine

6 Ahmet Yaşar Ocak, "Hıdrellez", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/313-314.

7 Kütükoğlu, *1640 Tarihli Narh Defteri*, 9-11.

8 *İstanbul Şer'iyeciler Sicil Defteri (1190-1273)*, İSAM, Kadı Sicilleri Kataloğu, 201, 9b-210a.; Hem İstanbul halkının hem de sarayın koyun eti ihtiyacı bahar mevsimi ve müzâyaka mevsimi denilen iki dönemde karşılanıyordu. Bahar mevsimi koyunları bahar mevsiminden kış ayarının başlangıcına kadar olan süreyi (Nisan-Kasım) kapsamaktaydı. Şehrin koyun eti ihtiyacının büyük kısmı esasen bu dönemde karşılanmaktaydı. Uzak yerlerden getirilen koyunlar ya şehre ya da şehrin çevresindeki otlak alanlara getiriliyor ihtiyaç halinde otlak alanlardaki koyunlar şehre yönlendiriliyordu. Müzâyaka mevsimi ise isminden de anlaşıldığı gibi iklim koşullarının uzak yerlerden yapılan koyun tedariki açısından pek elverişli olmadığı kış aylarını kapsamaktaydı. Bahar mevsiminde çevre kışlaklara getirilmiş olan koyunlar kışın müzâyaka mevsiminde İstanbul'a sevk ediliyordu. Böyle zamanlarda kışlaklardaki koyun miktarının yetersiz olması halinde İstanbul et temini açısından sıkıntılarla karşı karşıya kalabiliyordu. Arif Bilgin, *Osmanlı Saray Mutfağı 1453-1650* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2004), 190-191.

9 "Kebab Narhı, Mevsim-i şitâ hulûl edip lahm-ı ganemin narhı tegayyür eylediğine binâen on iki dirhem kuşbaşı kebab bir pareye ve on dirhem kıyma kebabi bir pareye bey' olunmak üzere tembih olunmuştur. 2 Ocak 1801". *İstanbul Şer'iyeciler Sicil Defteri (1190-1273)*, 77a.

müsaade edildiğinden, Rûz-ı Hızır başlangıcından birkaç gün önce kuzu etinin kıyyesinin kaç paraya satılacağıının belirlenmesi elzemdi. Dönemin piyasa şartlarına göre tespit edilecek olan fiyat, bir önceki yıl ile aynı olabildiği gibi farklı bir fiyat da belirlenebiliyordu.

İstanbul'un koyun tedariki büyük oranda Rumeli'den sağlanıyordu. Balkan coğrafyasının coğrafi şartları koyun yetiştiriciliği açısından diğer bölgelere nazaran daha elverişliydi. Ayrıca Trakya bölgesinde yer alan geniş otlak alanlar ve bu bölgede belli bir süre hayvanların barınmalarını sağlayacak kışlakların bulunması hayvanların İstanbul'a sevkinde kolaylık sağlaması bakımından yine Rumeli'yi ön plana çıkarıyordu. Anadolu'dan ise ancak Rumeli'den yeterli sayıda koyun temin edilememesi durumunda koyun talep ediliyordu. 18. yüzyıldan itibaren şehirdeki nüfus artışı, savaşlar ve siyasi gelişmeler Rumeli'den gelen koyun miktarının artık İstanbul için kâfi gelmemesine, Anadolu'ya olan bağımlılığın daha da artmasına sebep olmuştu. Hatta zaman zaman Anadolu'daki koyun tüccarlarının koyunlarını İstanbul dışında başka yerlere sevk etmemeleri için zecri önlemler bile alınmaya başlanmıştı.¹⁰

İncelediğimiz narh defterindeki i'âlâmlarda aralarında etin de bulunduğu pek çok ürünün fiyatının tespitinde birçok temsilcinin katıldığı bir komisyonun kurulduğu görülmektedir. Yapılan müzakerelerde esas alınan temel prensiplerden biri *evlâ ve enfâ* olma kuralıdır. Bu kural, oluşacak fiyatın hem üretici hem de tüketicinin menfaatine olacak bir düzeyi ifade eder. Sözü edilen dengeyi sağlamak üzere kadılık temsilcileri bir nevi hakem rolü üstlenmekteydi. Görüşmeler sırasında herkesin kabul edeceği bir fiyatta uzlaşmak her zaman kolay olmayacağından görüşmelerin nihayete ermesi bazen tarafların fedâkârlık yaparak beklentilerinden vazgeçmelerini zorunlu kılmaktaydı. Neticede uzlaşılan fiyat devlet görevlileri tarafından onanır ve halka ilan edilirdi.¹¹

Koyun ve kuzu eti fiyatlarının tespiti kasapbaşı,¹² ihtisab ağası ve yeniçeri ağası gibi yetkililerin huzurunda yapılmaktaydı. Üretici ve tüccar kesimini temsilen çiftçi-başı, koyun ve kuzu sahipleri, çiftlik, mandıra ve ağıl yöneticileri ile celep dediğimiz tüccar taifesi görüşmelerde hazır bulunurken; halka et satışı yapan esnaf gruplarını temsilen Yedikule ve Eğrikapı kasaplar kethüdası, bazı kasap ustaları ve sütçü esnafı hazır bulunmaktaydı. Yeni bir fiyat tayini yapılması gerektiğine dair talep genellikle kasapbaşından, celep taifesinden veya koyun ve kuzu ashabından geliyordu. Kasapbaşı halkın refahı için mümkün olduğu kadar bol miktarda ve düşük fiyattan et temin edilmesi için özellikle koyun ve kuzunun bol olduğu dönemlerde fiyatın düşürülmesi taraftarıydı. Örneğin 1822 yılında bahar mevsiminden itibaren İstanbul'a Rumeli ve Anadolu'dan bol miktarda koyun sevk edilmişti. Buna istinaden koyun etinin

10 Ahmet Uzun, *İstanbul'un İlaşesinde Devletin Rolü: Ondalık Ağnam Uygulaması (1783-1857)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006), 20.

11 Özer Ergenç, *Şehir, Toplum, Devlet, Osmanlı Tarihi Yazıları* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013), 432.

12 İstanbul'a koyun temininden 17. yüzyılda tesis edilen kasapbaşılık kurumu sorumluydu. Kasapbaşı her yıl hem tayinat için hem de halkın ihtiyaç duyduğu koyunun Rumeli'den satın alınıp İstanbul'a getirilmesi için Celep denilen tüccarlarla anlaşma yapıyordu. Detaylı bilgi için bk. Uzun, *İstanbul'un İlaşesinde Devletin Rolü*, 11.

fiyatında bir miktar indirimle gidilmesinin uygun olacağı kararına varılmıştı. Üretici ve esnaf gruplarıyla yapılan görüşmelerde bolluk gerekçe gösterilerek kasapların daha önceden halka kırk pareden sattığı koyun etinin kıyyesini artık otuz yedi pareden satabileceği kararlaştırılmıştı. Aynı görüşmelerde celeplerin ise kasaplara satacağı koyun etinin fiyatı otuz dört pare olarak belirlenmişti.¹³

Bolluk dönemlerinde devlet yetkililerinin fiyat değişikliği talebine karşılık tüccar ve üretici ashabı da ihtiyaç halinde fiyatlara zam yapılmasını isteyebilmiştir. Bilhassa mallarının zayı olmasıyla sonuçlanan kıtlık, salgın hastalık ve uygunsuz hava şartları, onlara fiyatların arttırılması talebinde bulunmak için yeterli gerekçe oluşturmaktaydı. Nisan 1811'de Arnavut celepleri Bosna taraflarından tedarik ettikleri 10.000 baş koyunu İstanbul'a getirmişlerdi. Yapılan görüşmelerde celepler, bu yıl aldıkları koyunları geçen yıla kıyasla üç dört kuruş daha fazla fiyatla alabildiklerini, bu yıl kış mevsiminin şiddetli geçmesinden ötürü Rumeli cânibinde hayvanların çoğunun telef olduğunu, hayvan yemi de bu yıl çok pahalı olduğundan masraflarının önceki yıllara kıyasla oldukça arttığını belirtmişlerdir. Bu yakınmalarının ardından koyun etini ancak kırk beş pareye kasaplara sattıkları takdirde maliyetleri karşılayabileceklerini ve bu satıştan bir kâr dahi elde edemeyeceklerini bildirmişlerdi. Bir önceki sene koyun etinin yirmi altı pareye halka satıldığı dikkate alınırca celeplerin önerdiği bu teklifin İstanbul halkının refahı açısından haddi aşan bir seviyede olduğu muhakkaktır. Ancak öyle anlaşılıyor ki, celep taifesinin amacı mevcut olumsuz şartları da gerekçe gösterip oldukça yüksek bir fiyat önererek, arzu ettikleri fiyat kabul edilmeyecek olsa bile, görüşmenin mümkün olduğu kadar yüksek bir fiyatla sonuçlanmasını sağlamaktır. Ancak Rumeli'deki ahvâl ve piyasa şartlarını iyi bilen devlet yetkilileri, tüccarın önerdiği, geçen yıla kıyasla on dokuz parelik bir artışı makul bulmamıştır. Buna karşılık celepler taleplerinde ısrarcı olmuş; etin kıyyesini kırk pareden noksana satmaları halinde *küllî mutazarrır ve perişan* olacaklarını, fiyatın hiç olmazsa kırk parenin üzerinde olması gerektiğini bildirmişlerdir. Ancak esnafın ileri gelenleriyle yapılan istişâre sonucunda, Arnavut celeplerinin koyun etini yirmi dokuz pareye kasaplara, kasapların da otuz iki pareye halka satmaları kararlaştırılmıştır. Celeplerin oldukça memnuniyetsiz bir şekilde ayrıldıkları anlaşılan bu görüşmelerde, devlet yetkilileri tedarik alanlarından ve esnafın ileri gelenlerinden aldıkları bilgilere dayanarak tüketiciyi koruyan bir karar almışlardır. Aslında narh görüşmelerinde devlet akli hem üreticiyi hem de tüketiciyi korumaya özen göstermektedir. Bu örnekte ise ibrenin daha çok tüketiciden tarafa kaydırıldığı daha sonraki gelişmelerden anlaşılmaktadır. Nitekim devlet, bir süre sonra koyun etine yeni bir narh vererek etin kıyyesine zam yapmış; kasaplara otuz dört pareye, halka otuz yedi pareye satılmasına karar vermiştir.¹⁴

Fiyatların artışında ağır kış şartlarından dolayı meydana gelen kıtlık ve pahalılık gibi faktörlerin yanı sıra çeşitli salgın hastalıklar da etkili olabiliyordu. Örneğin 16 Nisan 1817 tarihinde, Rûz-ı Hızır'dan yirmi gün önce yapılan görüşmelerde celep ve çiftlik

13 İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273), 170a. Bu tarihten önceki narh, 6 Mayıs 1821 tarihinde verilmiştir. Buna göre koyunun kıyyesini celepler kasaplara otuz altı pareye, kasaplar halka kırk pareye satacaklardı: İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273), 167a.

14 İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273), 125b.

ashabına, bu yıl kış mevsimi mutedil geçtiğinden bir önceki yıl otuz pare olan kuzu eti fiyatında bir miktar indirim yapılması teklif edilmişti. Teklifin muhatabı celep ve çiftlik ashabı, hem Rumeli'den tedarik ettikleri koyunlarda hem de Silivri, Çorlu, Tekfurdağı, Hayrabolu, Uzunköprü, Baba-yı atık, Mihalkara, Keşan ve havâlilerinden İstanbul'a sevk etmek üzere aldıkları koyunlarda çiçek illetinin zuhur etmesinden dolayı hayvanların çoğunun telef olduğunu belirtmişlerdi. Neticede celeplerin kuzu etinin kıyyesini sadece iki pare zamla otuz iki pareye kasaplara, kasapların da otuz dört pareye halka satmasına karar verilmişti.¹⁵

Fiyatların tespiti esnasında önceki yıllarda verilen fiyatların gözden geçirilmesi ve bu fiyatlara kıyasen bir tespitin yapılması esastı. İstanbul Mahkemesi'ne ait narh kayıtlarından, önceki yıllara ait fiyatlar, tedarik bölgelerindeki mevcut durum ve piyasa şartları dikkate alınarak fiyat tayini yapıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin 5 Mayıs 1824 tarihinde belirlenen kuzu eti fiyatında aynı sene vuku bulan kıtlık ve pahalılık (*kaht u galâ*) sebebiyle bir önceki seneye (*sene-i sâbika*) kıyas (*makîs*) olunmayacağı belirtilmişti. Bir önceki yıl halka otuz beş pareye satılan kuzu etinin bu yıl ancak elli pareden satılabileceği kararlaştırılmıştı.¹⁶

Etin hangi fiyattan satılacağı tespit edildikten sonra, et satış işini yapacak olan kimseler (kasaplar, celepler ve koyun üreticileri), fiyat belirleme komisyonunda yer alan diğer yetkililerin (kasapbaşı ağa ve yeniçeri ağası) huzurunda, gerçekleşen anlaşmaya razı olduklarını ve buna aykırı bir girişimde bulunmayacaklarını taahhüt etmekteydiler. Görüşmeler sonunda ortaya çıkan anlaşmaya göre, koyun üreticilerinin ve celeplerin uyması beklenen temel kural, getirdikleri koyun ve kuzulardan birini bile kasaplar dışında herhangi bir kimseye satmamak ve komisyonun belirlediği fiyatın üzerinde bir satış gerçekleştirilmemektir. Aksi takdirde tutulanıp gerekli cezanın verileceği konusunda tembihte bulunuldu.

Muhtekir ve madrabaz taifesi denilen karaborsacı ve hilekâr kimselerin faaliyetleri de piyasadaki et teminini etkiliyor ve bu durum et fiyatlarının artmasına neden oluyordu. Bilhassa İstanbul'a yakın Silivri, Çorlu, Tekfurdağı gibi kazalar bu grupların cirit attığı yerlerdi. Anadolu tarafında ise İzmit, Sapanca ve Karamürsel bunların başlıca faaliyet alanlarıydı. Bu kimseler İstanbul'a koyun ve kuzu getiren tüccarın önünü keserek onlara İstanbul'da belirlenen satış fiyatının üzerinde bir fiyat teklif ediyorlardı. Daha yüksek fiyattan satın alınan ve gizlice İstanbul'a getirilen hayvanlar bir süre piyasaya sürülmemek suretiyle saklanıyor, sonradan da daha yüksek fiyatlara kasaplara satılıyordu. Kimi kasap esnafı da et temininde problem yaşanan zamanlarda, muhtekir ve madrabaz taifesinden cari olan narhın üzerinde bir fiyatla koyun satın almak zorunda kalıyor, sattığı koyun etini de doğal olarak belirlenen narhın üzerinde fahiş bir fiyatla halka satmak zorunda kalıyordu. Karaborsacı ve hilekâr kimselerin bu faaliyetleri koyun etindeki arzın zamanında ve yeterli miktarda İstanbul piyasasına yansımamasına, esnafın et temininde problem yaşamasına ve et fiyatlarının kontrolsüz şekilde artmasına neden olmuştur. Açıkçası bu durum kimi celep ve üreticilerin de işine geliyordu. Böylece celepler ellerindeki sürüyü daha yüksek fiyattan satma fırsatını yakalamış, sürüsünü de İstanbul'a kadar getirme zahmetinden kurtulmuştur. Devlet ise bu tür faaliyetlerle her

15 İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273), 157a.

16 İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273), 193a.

daim mücadele etmek zorunda kalmakta, ilgili kazalardaki yerel yöneticileri sürekli teyakkuz halinde olmaları hususunda uyarılmaktaydı. Bu tür suçları işleyenler, genellikle hapis cezasıyla cezalandırılmıştır.¹⁷

2. Koyun ve Kuzu Etindeki Fiyat Hareketleri

18. ve 19. yüzyıllarda İstanbul'da halkın çarşı pazarda alışveriş için en çok kullandığı para birimleri *akçe*, *pare* ve *kuruş* idi. İncelediğimiz 201 numaralı narh defterinde adı geçen temel gıda maddelerinin ve halkın ihtiyaç duyduğu diğer mamullerin satış fiyatları bu üçüyle ifade edilmektedir. Bunların içinde en küçük para birimi akçeydi. Akçenin tedavüldeki rayıcı 1/3 pareye denk gelmekteydi. Yani üç akçe bir pare etmekteydi. Buna mukabil pareden daha değerli bir para birimi olan kuruş, 120 akçeye tekabül etmekteydi. Yaklaşık 80 yılı aşkın kayıtları içeren 201 numaralı sicilde, piyasadaki meyve, sebze gibi fiyatı düşük ürünlerin önceleri akçe ile satıldığı, zamanla parada değer kaybı yaşandıkça ve dolayısıyla ürün fiyatları artınca aynı ürünlerin satışının pare ile yapılmaya başlandığı görülmektedir. Akçe kimi zaman da pare ile satılan ürünlerin üzerine küsurat olarak eklenen bir miktar olarak vazife gördü. İncelediğimiz dönemde piyasada en çok kullanılan para ise pareydi. Çarşı pazardaki ürünlerin birim miktarlarının satış fiyatları en çok bu para türü ile ifade ediliyordu.

Yeni narh döneminde çoğu ürünün fiyatında bir yükselme veya azalma görülürken, ekmeğe başta olmak üzere unlu mamullerde fiyat sabit tutulur, gramaj değişikliğine gidilirdi. Oldukça yaygın olan bu uygulamayla, halkın en önde gelen gıda maddesi olan ekmeğe yönelik zamlar örtülü bir şekilde gerçekleşmiş oluyordu.¹⁸ Buna karşın, yine önemli bir temel tüketim maddesi olan koyun ve kuzu etinin halka satış fiyatı, daima kıyye üzerinden belirlenmiştir. Etin bir kıyyesinin satış fiyatı önceleri akçe ile ifade edilirken, 18. yüzyılın sonuna doğru fiyatlardaki ciddi artışlarla artık pare ile ifade edilmeye başlanmıştır. Bunun dışında piyasadaki daha pahalı sayılabilecek canlı hayvan, çeşitli giyim-kuşam, dokuma ürünleri ve toptan alınıp satılan ürünlerin satış fiyatı kuruş üzerinden belirleniyordu.

İncelediğimiz dönemde yıllara göre gerçekleşen fiyat değişimlere bakıldığında, defterde koyun etine dair ilk kaydın 22 Eylül 1778 tarihinde verilen narhta geçtiği görülmektedir. Bu tarihte verilen narhta kasaplara yirmi dört akçeye satılan koyun etinin kıyyesini kasaplar üç akçe kârla yirmi yedi akçeye halka satmaktaydılar.¹⁹ Bundan sonra 1803 yılına kadar geçen yirmi beş yıllık süreçte koyun eti fiyatları iki kata yakın bir artış göstermiştir. 1803 yılının mayıs ayında koyun etine verilen fiyat on altı pare, yani kırk sekiz akçedir.²⁰ Ancak yine de bu evreden sonra verilecek fiyatlarla kıyasladığımızda, geçen bu yirmi beş yıllık süreçteki fiyat artışlarının istikrarlı bir şekilde seyrettiği ifade

17 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273)*, 165b; Uzun, *İstanbul'un İlaşesinde Devletin Rolü*, 16-17.

18 Örneğin 19 Mart 1788 tarihinde verilen narhta nân-1 aziz'in yüz otuz dirhemi 1 pareye satılırken, 29 Mayıs 1790 tarihinde verilen narhta seksen dirhemi 1 pareye satılmıştır. *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273)*, 22a-32a.

19 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273)*, 9b.

20 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273)*, 94b.

edilebilir.²¹ Çünkü bu dönem bir anlamda kırılma evresiydi. 1805 yılından itibaren fiyatlar çok daha hızlı yükselen bir seyir izlemiş, yirmi parenin altına neredeyse hiç düşmemiştir. Bu yıldan sonra koyun etinin fiyatı 1810 yılında otuz pareye, 1820 yılında kırk pareye, 1840 yılında ise yüz on pareye çıkmıştır. 1778'den 1840'a kadar geçen altmış iki yılda nerdeyse on üç kat artmıştır.²² Koyun eti fiyatına dair defterdeki son kayıt bu tarihte verilen fiyattır. Ancak defterde bu tarihten sonra 1857 yılına kadarki kuzu eti fiyatlarının değişimini izleyebilmekteyiz. Buna göre kuzu eti fiyatlarındaki yükseliş 1840 sonrasında devam etmiş ve 1857'de iki yüz seksen pareye ulaşmıştır. 1840 öncesi dönemde koyun ve kuzu eti fiyatının birbirine yakın bir şekilde seyrettiği dikkate alınırsa koyun eti de 1857 yılında iki yüz seksen pareye ulaşmış olmalıdır.²³ Narh defterindeki kayıtlar 19. yüzyılın ilk yarısındaki bu hızlı fiyat artışlarını genellikle kıtlık, salgın hastalık, ağır geçen kış şartları, otlak alanların yetersizliği gibi faktörlere bağlar. Ancak bu tür gerekçelerle yapılan zamlar aslında dönemsel olarak fiyatlara yansıyan, şartlar değiştiğinde vazgeçilebilen zamlardır. Devlet, sonraki sene bir bolluk olduğunda benzer seviyede bir indirim gitmekten geri durmamıştır. Paranın değer kaybı neticesinde yapılan zamlar ise geri dönüşü olmayan zamlardır. Şevket Pamuk bu dönemdeki hızlı fiyat artışlarını II. Mahmut (1808-1839) dönemindeki paranın değer kaybına neden olan tağşiş uygulamalarına bağlar. Ona göre, 18. yüzyılın sonundan 1850'lere kadar Osmanlı devleti çok güçlü bir enflasyon dalgasıyla karşı karşıya kalmış ve fiyatlar 12 ile 15 kat arasında artmıştır.²⁴

Narh defterindeki yıllara göre verilen koyun ve kuzu eti fiyatları hemen hemen her yıl birbirine yakın fiyatlar olup kimi zaman kuzu eti, kimi zaman da koyun eti bir miktar daha fazla fiyatla satılmıştır. Kasap esnafının koyun ve kuzu etinden elde ettiği kâr oranları da birbirinden pek farklı değildir. Defterde kuzu etine dair ilk kayıt Rûz-ı Hızır'dan birkaç gün önce 3 Mayıs 1799 tarihinde verilen fiyattır. Bu yıl kuzu etinin halka satış fiyatı otuz üç akçe olarak verilmiştir. Müteakip birkaç sene boyunca et fiyatlarında herhangi bir artış olmamış hatta bir miktar indirim dahi gidilmiştir.²⁵ Koyun etinde olduğu gibi kuzu etinde de 1805 yılı fiyatları açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten sonra sürekli yirmi parenin üzerinde seyreden kuzu eti fiyatları çok daha hızlı bir yükselme trendine girmiştir. 1840 yılında kuzu eti, koyun etinde olduğu gibi yüz on pareye, 1857 yılında ise iki yüz seksen pareye kadar ulaşmıştır. İlginç olan bir nokta da 1850'lerden sonra artık et fiyatlarının pare hesabı ile değil kuruş hesabı ile ifade ediliyor olmasıdır. Zira Mayıs 1857 tarihinde verilen kuzu eti narhında kasap-

21 Benzer şekilde 18. yüzyılın sonuna kadar parasal açıdan da bir istikrar döneminden söz edilebilir. Osmanlı maliyesi 1787-1792 yılları arasında Rusya ve Avusturya ile yapılan savaşa kadar önceki darbelerle göğüs gerebilmiş ancak bu savaş Osmanlı maliyesini derin bir bunalımın içine sokmuştur. Savaşın ikinci yılında III. Selim tahta geçtiğinde büyük bir tağşiş gerçekleştirilerek kuruşun gümüş içeriği üçte bir oranında azaltılmıştır. Böylelikle 17,4 gram olan kuruşun ağırlığı 12,8'e, içerisindeki saf gümüş içeriği de 9,4'ten 6,9'a indirilmiştir. Bu tarihte Osmanlı kuruşunun Venedik dukası karşısındaki kuru ise bir Venedik dukası beş kuruş doksan akçeye eşdeğerdir. Ayrıntılı bilgi için bk. Pamuk, *Paranın Tarihi*, 156-162.

22 *İstanbul Şer'iye Sicil Defteri (1190-1273)*, 104b-123b-165b-210a.

23 1857 yılında kuzu etine verilen fiyat yedi kuruş, yani iki yüz seksen paredir. Koyun ve kuzu eti fiyatlarının birbirine paralel bir seyir izlediği göz önüne alınırsa koyun eti fiyatının da bu yıllarda buna benzer bir fiyattan satıldığı söylenebilir. *İstanbul Şer'iye Sicil Defteri (1190-1273)*, 218a.

24 Pamuk, *Paranın Tarihi*, 236.

25 *İstanbul Şer'iye Sicil Defteri (1190-1273)*, 10b-14b- 18b-19b-21b-22a.

ların altı buçuk kuruşa (260 pare) aldıkları kuzu etinin kıyyesini yedi kuruşa (280 pare) satabilecekleri belirtilmiştir.²⁶

3. Kasap ve Kanadarların Elde Ettiği Kâr Oranları

Osmanlı devleti tüm esnaf ve tüccar gruplarının elde ettiği kâr oranlarını daima belirli bir düzeyde tutma, herhangi bir grubun ciddi bir sermaye birikimiyle aşırı güçlenmesini önleme arzusundadır. Osmanlı esnafının meşru kabul edilen genel kâr haddi %5 ile %15 arasındadır, bu da daha çok %10'a yakın bir oran olarak gerçekleşir.²⁷ İncelediğimiz narh defterinde koyun veya kuzu etinin kıyyesini kasap esnafının celep ve çiftlik ashabından hangi fiyatla satın aldığı, üzerine ne kadar kâr ilave ederek halka satış yaptığına dair bol veri bulunmaktadır. Buna göre kasap esnafının elde ettiği kâr oranları tarif ettiğimiz Osmanlı esnafının genel kâr oranları ile benzerlik arz eder.²⁸ Ancak bir taraftan da devlet, koyun eti bir temel tüketim maddesi olduğundan kasap esnafının elde ettiği kâr oranını mümkün merteye düşük seviyede tutmak arzusundadır. Bu amaçla halkın her daim ihtiyaç duyduğu et ve benzeri ürünler üzerinde sıkı bir denetim söz konusu olmuştur. Örneğin 3 Mayıs 1779 tarihinde koyun etine verilen narhta kasapların yirmi yedi akçeden celeplerden aldıkları etin kıyyesini, üzerine üç akçe kâr ilave ederek halka otuz akçeye satmaları kararlaştırılmıştır. Bu da %11,1'lik bir kâr anlamına gelir. Zaman zaman kasap esnafının talebi doğrultusunda belirlenen fiyatın bir miktar üzerinde bir fiyatla et satışına da müsaade edilmiştir. 2 Ocak 1801'de kebab narhına verilen i'lamda kış mevsiminin gelmesiyle koyunun artık daha kıt bulunması ve nakliyesinin daha güç olması nedeniyle et fiyatlarında bir değişikliğe gidilmesi gerektiği belirtilmişti. Buna göre kasapların on üç pareye aldıkları koyun etinin kıyyesini on dört pareye satabilecekleri kendilerine bildirilmişti. Ancak kasap esnafı eti bu fiyattan satmaları halinde *harap olacaktıklarını*, iki pare zamlı satmaları durumunda ancak kâr elde edebileceklerini belirterek itiraz etmişlerdi. Bundan iki gün sonra esnafın bu talebi kabul edilmiş, koyun etinin kıyyesini on beş pareden satmalarına müsaade edilmiştir. Bu gelişmeyle kasap esnafının %15,3'lük bir kâr oranı elde ettikleri anlaşılmaktadır. Bu oran, olağan dönemler için yüksek görünse de esnafın et bulmada zorluk çektiği dönemler için makul kabul edilebilir.²⁹

19. yüzyılın ortalarına doğru fiyatların yüksek seviyelere ulaştığı yıllarda, kasap esnafının aldığı etin alış ve satış fiyatı arasındaki fark da rakamsal olarak açılmıştır. Kasaplar koyun etini artık alış fiyatının üzerine nispeten daha yüksek miktarda bir ilave yaparak satmak mecburiyetindeydiler. Örneğin kasap esnafı celeplerden aldığı koyun etinin kıyyesini 1800 öncesi dönemde 3, 4 akçelik kâr ilave ederek satarken, 1840 yılında yüz pareye alınan koyun etinin kıyyesini on pare kâr ilave ederek yüz on pareye satabiliyordu. Ancak bu satış yine %10 kâr anlamına gelmekteydi. Dolayısıyla fiyatların bu denli yükselmiş olması esnafın elde ettiği kâr oranında ciddi bir değişikliğe sebep olmamaktadır. Hatta fiyatların daha düşük seyrettiği

²⁶ İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273), 106a-210a-218a.

²⁷ Genç, *Devlet ve Ekonomi*, 75.

²⁸ Bk. Tablo 1. Mayıs 1785 tarihinde bazı meyve-sebze, hububat ve diğer gıda maddelerine verilen narhta bazı ürünlerin alış ve satış fiyatları şu şekildedir: İzmir beylercesi üzümün kıyyesininin alış fiyatı on yedi akçe, satış fiyatı on sekiz akçe; soğanın kıyyesininin alış fiyatı altı akçe, satış fiyatı yedi akçe; bulgurun kıyyesininin alış fiyatı on beş akçe, satış fiyatı on altı akçe; taze kaşkaval peynirinin kıyyesininin alış fiyatı kırk akçe, satış fiyatı kırk iki akçedir. Dolayısıyla diğer esnaf grupları da satışlardan %10 civarı bir kâr elde etmektedir. İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273), 19a.

²⁹ İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273), 77b.

1790'lı yıllarda kasap esnafı zaman zaman %20'ye ulaşan bir kâr ile satış yapabilişti. 19. yüzyılın ortalarına doğru bu oran genellikle %10'un biraz altında seyretmiştir.³⁰

Koyun ve kuzu etinin halka arzında bir diğer aracı unsur ise kasap esnafına bağlı olarak çalışan kanadar (قندار) diye tabir olunan kimselerdi. Selhânelerde kesilen hayvanların etleri kasap dükkanlarında bu kişiler vasıtasıyla halka satılıyordu. Bir anlamda bu kişiler dükkanlarda tezgahtar vazifesi görüyorlar ve yaptıkları iş karşılığında elde edilen kârdan bir pay alıyorlardı. Dolayısıyla bu durum kasap esnafının kâr oranlarına ve et satış fiyatlarına yansiyordu.³¹ Belgelerde kanadarların kazançlarını hangi yöntemlerle temin ettiğine dair önemli bilgiler bulunmaktadır. Örneğin 24 Ağustos 1737 tarihli bir kayıta kasap kanadarlarının günlük elli akçe yevmiye ile kasaplara hizmet edecekleri bildirilmişti.³² Bundan daha eski başka bir kayıta da Minho isimli bir zimminin otuz akçe yevmiye ile on üç buçuk sene boyunca Rizo isimli bir kasaba kanadarlık hizmeti yaptığı belirtiliyordu.³³ Kanadarların bir başka kazanç şekli de, kasap dükkanlarında sattıkları her bir kıyye etten belli bir oranda pay almak şeklinde kendini gösteriyordu. 26 Haziran 1726 tarihli bir kayıta kanadarların sattıkları her bir kıyye et için yarım akçe pay alacakları belirtilmişti.³⁴ Bizim incelediğimiz narh defterindeki kayıtlarda ise; kanadarların, selhânelerde kasaplar tarafından kesilen hayvanların etini belirlenen narh ile kasap esnafından toptan aldığı, üzerine belli bir miktar kâr ilave edip kanadarlar için belirlenen narh üzerinden halka sattıkları görülmektedir. Söz konusu kayıtlardan kanadarların eti satın aldıkları ve sattıkları fiyatları tespit etmek de mümkün olmaktadır. Örneğin Nisan 1844'te verilen narhta, kasap esnafı kuzu etinin kıyyesini ceplerden doksan pareye satın almış, kanadarlara da üzerine altı pare kâr ilave ederek doksan altı pareye satmıştı. Kanadarlar ise bu rakama dört pare kâr ilave ederek halka yüz pareden satmıştı. Gerçekleşen bu alışverişte kasapların kâr oranı % 6,6, kanadarların kâr oranı ise % 4,1'di.³⁵ Bundan bir yıl sonra ise, çiftlik ve mandıra ashabı İstanbul'a bol miktarda kuzu getirebileceklerini bildirince, kasap ve kanadarların kârlarında birer pare indirim yapılması kararlaştırılmış; kasapların kârı altı pareden beş pareye, kanadarlarınki ise dört pareden üç pareye indirilmişti. Şüphesiz kasap ve kanadarların kâr oranlarının düşürülmesi arzın genişlemesine bağlı olarak kuzu fiyatlarındaki düşüşle ilintiliydi. Nitekim aynı dönemde kuzu etinin kıyyesi seksen yedi pareye kasaplara, doksan iki pareye kanadarlara ve doksan beş pareye halka satılmıştı. Buna göre kasapların kârı %5,7, kanadarların kârı %3,2 olmuştu.³⁶

Kasap esnafı ve kanadarlar arasında zaman zaman gerek alacak verecek meselelerinden gerekse et tartım işinin usulüne uygun yapılmamasından kaynaklanan anlaşmazlıklar çıkıyordu. 1738 tarihli bir kayda göre, selhânelerden gece kasap dükkanlarına getirilen etin kanadarlarca sabah tartıda eksiği olmayan (tâmmü'l-ayâr) kantar ile tartılıp her iki taraf için çetele tutulması, ardından etin tekrar selhâneye gönderilip burada yeniden tartılarak çetele tutulması gerektiği bildiriliyordu. Belgede, kanadarlar tarafından tartılan etin tekrar selhâneye gönderilip tartılacağı belirtilmesi ilginçtir. Buradaki kayıta yanlış anlaşıl-

30 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273)*, 68a-210a.

31 Uzun, *İstanbul'un İşesinde Devletin Rolü*, 14.

32 *İstanbul Şer'îye Sicili Defteri (1138-1151)*, İSAM, Kadı Sicilleri Kataloğu, 24, 116a.

33 *Bab Mahkemesi Şer'îye Sicil Defteri, (1077)*, İSAM, Kadı Sicilleri Kataloğu, 3, 34a.

34 *İstanbul Şer'îye Sicili Defteri (1138-1151)*, 16a.

35 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273)*, 212b.

36 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273)*, 213b.

maya neden olan bir kâtip hatası yoksa, iki grubun birbirinden emin olmaları amaçlanmış olmalıdır. Dolayısıyla tarafların birbirlerine haksızlık etmemesi garanti altına alınacak, herhangi bir şüpheli hal kalmayacaktır. Belgede ayrıca kanadarların, halka satış yaparken eti doğru tartmaları ve narh üzerinden satış yapmamaları tembihlenmektedir.³⁷

Kasapların ve kanadarların et satışından elde ettikleri kazanç oranlarına dair nispeten yeterli veriye sahibiz ancak elimizde koyun ve kuzu yetiştiren çiftçiler ile celeplerin kâr oranları hususunda çok sağlıklı bir değerlendirme yapabilecek rakamlar bulunmamaktadır. Olağan şartlarda onların kâr oranları da diğer esnaf gruplarından çok farklı olmasa gerekir. Olumsuz iklim şartları ve salgın hastalıklardan doğan kayıplar, barınma ve nakliyeyle yaşanabilecek güçlükler onların kazançlarındaki risk oranını kasap esnafına göre daha fazla öne çıkarmaktadır. Fiyat tespitinde yapılan mülâhazalarda bazı senelerde bu türlü olağanüstü şartlardan doğan ciddi kayıplar yaşadıklarını ve İstanbul'a yeterli miktarda canlı hayvan getiremediklerini belirtmişlerdir. Böyle durumlarda bir de kendilerine devletin önerdiği fiyattan memnun olmayıp küllî mutazzarır oluruz diye yakınmaları onların bazen zararına satışlar yapmak zorunda kaldıklarını gösterir. Zira üretici için mallarını elden çıkarmamak gibi bir seçenek tamamen iflas anlamına gelebilirdi.³⁸

Tablo 1: Koyun Eti Fiyatlarının Yıllara Göre Değişimi ve Kasap Esnafının Elde Ettiği Kâr Oranları

NARH VERİLEN TARİH	KASAPLARA SATIŞ FİYATI (AKÇE)	HALKA SATIŞ FİYATI (AKÇE)	KÂR ORANI
22 Eylül 1778 ³⁹	24 akçe	27 akçe	%12,5
3 Mayıs 1779 ⁴⁰	27 akçe	30 akçe	%11,1
4 Eylül 1779 ⁴¹		24 akçe	
31 Temmuz 1781 ⁴²		24 akçe	
10 Temmuz 1788 ⁴³	21 akçe	24 akçe	%14,2
Eylül 1789 ⁴⁴	30 akçe	[33 akçe]	%10
16 Temmuz 1791 ⁴⁵	30 akçe	33 akçe	%10
28 Kasım 1791 ⁴⁶		50 akçe	
6 Temmuz 1792 ⁴⁷		39 akçe	
9 Temmuz 1793 ⁴⁸	33 akçe	36 akçe	%9,09

37 İstanbul Şer'îye Sicili Defteri (1138-1151), 116a.

38 İstanbul Şer'îye Sicili Defteri (1190-1273), 157a-167a.

39 İstanbul Şer'îye Sicili Defteri (1190-1273), 9b.

40 İstanbul Şer'îye Sicili Defteri (1190-1273), 10b.

41 İstanbul Şer'îye Sicili Defteri (1190-1273), 12a.

42 İstanbul Şer'îye Sicili Defteri (1190-1273), 15a.

43 İstanbul Şer'îye Sicili Defteri (1190-1273), 23b.

44 İstanbul Şer'îye Sicili Defteri (1190-1273), 29a.

45 İstanbul Şer'îye Sicili Defteri (1190-1273), 37b.

46 İstanbul Şer'îye Sicili Defteri (1190-1273), 40a.

47 İstanbul Şer'îye Sicili Defteri (1190-1273), 41a.

48 İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273), 51a.

6 Mayıs 1794 ⁴⁹		45 akçe	
18 Mayıs 1794 ⁵⁰		45 akçe	
30 Mayıs 1794 ⁵¹	38 akçe	42 akçe	%10,5
13 Temmuz 1794 ⁵²		39 akçe	
29 Ocak 1795 ⁵³	36 akçe	39 akçe	%8,3
29 Mayıs 1795 ⁵⁴		42 akçe	
17 Ağustos 1795 ⁵⁵		36 akçe	
29 Eylül 1795 ⁵⁶		39 akçe	
1795 ⁵⁷		36 akçe	
30 Ocak 1797 ⁵⁸	[42 akçe]	45 akçe	%7,1
19 Ocak 1798 ⁵⁹		45 akçe	
29 Haziran 1798 ⁶⁰	30 akçe	36 akçe	%20
12 Ocak 1799 ⁶¹	33 akçe	36 akçe	%9,09
24 Mart 1799 ⁶²	36 akçe	45 akçe	%25
14 Mayıs 1799 ⁶³		42 akçe	
26 Eylül 1799 ⁶⁴	30 akçe	36 akçe	%20
15 Eylül 1800 ⁶⁵	30 akçe	36 akçe	%20
2 Ocak 1801 ⁶⁶	39 akçe	45 akçe	%15,3
9 Eylül 1801 ⁶⁷		36 akçe	
24 Aralık 1801 ⁶⁸	39 akçe	45 akçe	%15,3
1 Mayıs 1803 ⁶⁹	39 akçe	45 akçe	%15,3

49 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri* (1190-1273), 56b.

50 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri* (1190-1273), 57b.

51 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri* (1190-1273), 57b.

52 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri* (1190-1273), 57b.

53 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri* (1190-1273), 61b.

54 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri* (1190-1273), 62a.

55 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri* (1190-1273), 62a.

56 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri* (1190-1273), 62b.

57 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri* (1190-1273), 62b.

58 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri* (1190-1273), 65b.

59 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri* (1190-1273), 67b.

60 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri* (1190-1273), 68a.

61 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri* (1190-1273), 69b.

62 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri* (1190-1273), 71a.

63 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri* (1190-1273), 71b.

64 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri* (1190-1273), 72a.

65 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri* (1190-1273), 75a.

66 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri* (1190-1273), 77b.

67 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri* (1190-1273), 85a.

68 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri* (1190-1273), 87a.

69 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri* (1190-1273), 92a.

1803 ⁷⁰		48 akçe	
28 Eylül 1805 ⁷¹	54 akçe	60 akçe	%11,1
15 Temmuz 1807 ⁷²	51 akçe	57 akçe	%11,7
10 Ekim 1807 ⁷³		60 akçe	
4 Eylül 1808 ⁷⁴		75 akçe	
3 Kasım 1808 ⁷⁵	66 akçe	72 akçe	%9,09
10 Mart 1809 ⁷⁶	81 akçe	90 akçe	%11,1
5 Mayıs 1809 ⁷⁷	75 akçe	81 akçe	%8
16 Mayıs 1809 ⁷⁸	81 akçe	90 akçe	%11,1
9 Haziran 1809 ⁷⁹	66 akçe	75 akçe	%13,6
20 Şubat 1810 ⁸⁰	81 akçe	90 akçe	%11,1
6 Mayıs 1810 ⁸¹	81 akçe	90 akçe	%11,1
22 Temmuz 1810 ⁸²	69 akçe	78 akçe	%13,04
19 Mayıs 1811 ⁸³	96 akçe	105 akçe	%9,3
Nisan/Mayıs 1811 ⁸⁴	102 akçe	111 akçe	%8,8
11 Temmuz 1811 ⁸⁵	69 akçe	78 akçe	%13,04
21 Temmuz 1812 ⁸⁶	69 akçe	78 akçe	%13,04
30 Temmuz 1813 ⁸⁷	78 akçe	87 akçe	%11,5
10 Mayıs 1814 ⁸⁸	78 akçe	87 akçe	%11,5
12 Mart 1815 ⁸⁹	102 akçe	111 akçe	%8,8
16 Eylül 1815 ⁹⁰	78 akçe	87 akçe	%11,5

70 İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273), 94b.

71 İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273), 104b.

72 İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273), 110a.

73 İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273), 110b.

74 İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273), 114b.

75 İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273), 117a.

76 İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273), 119a.

77 İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273), 119b.

78 İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273), 120a.

79 İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273), 120a.

80 İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273), 122b.

81 İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273), 123b.

82 İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273), 123b.

83 İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273), 125b.

84 İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273), 125b.

85 İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273), 126a.

86 İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273), 130b.

87 İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273), 132b.

88 İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273), 136b.

89 İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273), 148a.

90 İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273), 152a.

29 Nisan 1816 ⁹¹	102 akçe	111 akçe	%8,8
30 Ağustos 1816 ⁹²	78 akçe	87 akçe	%11,5
28 Ağustos 1817 ⁹³	84 akçe	93 akçe	%10,7
10 Ekim 1819 ⁹⁴	84 akçe	93 akçe	%10,7
26 Ocak 1820 ⁹⁵	84 akçe	93 akçe	%10,7
1820 ⁹⁶		120 akçe	
9 Eylül 1820 ⁹⁷	84 akçe	93 akçe	%10,7
6 Mayıs 1821 ⁹⁸	108 akçe	120 akçe	%11,1
2 Temmuz 1822 ⁹⁹	102 akçe	111 akçe	%8,8
19 Ağustos 1822 ¹⁰⁰	96 akçe	105 akçe	%9,3
31 Ağustos 1823 ¹⁰¹	96 akçe	105 akçe	%9,3
23 Haziran 1826 ¹⁰²		90 akçe	
13 Ağustos 1827 ¹⁰³	90 akçe	99 akçe	%10
23 Temmuz 1828 ¹⁰⁴	96 akçe	105 akçe	%9,3
15 Haziran 1829 ¹⁰⁵	120 akçe	132 akçe	%10
13 Temmuz 1830 ¹⁰⁶	150 akçe	165 akçe	%10
15 Eylül 1830 ¹⁰⁷	165 akçe	180 akçe	%9,09
3 Kasım 1830 ¹⁰⁸	198 akçe	216 akçe	%9,09
27 Mayıs 1832 ¹⁰⁹		270 akçe	
31 Mayıs 1832 ¹¹⁰		240 akçe	
11 Mayıs 1833 ¹¹¹		261 akçe	

91 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273)*, 153b.

92 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273)*, 155b.

93 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273)*, 158a.

94 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273)*, 164b.

95 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273)*, 164b.

96 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273)*, 165b.

97 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273)*, 166a.

98 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273)*, 167a.

99 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273)*, 170a.

100 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273)*, 170b.

101 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273)*, 172b.

102 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273)*, 182b.

103 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273)*, 187b.

104 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273)*, 192b.

105 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273)*, 193a.

106 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273)*, 194a.

107 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273)*, 194a.

108 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273)*, 194a.

109 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273)*, 196a.

110 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273)*, 196b.

111 *İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273)*, 196b.

4 Eylül 1834 ¹¹²		276 akçe	
20 Ekim 1839 ¹¹³		270 akçe	
20 Mart 1840 ¹¹⁴	300 akçe	330 akçe	%10

Tablo 2: 1770-1840 Yılları Arasında İstanbul'da Koyun Eti Fiyatları ile Tüketici Fiyatları Endeksindeki Değişim

DÖNEM	NARH KAYITLARINA GÖRE KOYUN ETİ FİYATLARI (AKÇE)	TÜKETİCİ FİYATLARI ENDEKSİ ¹¹⁵	TÜKETİCİ FİYATLARI ENDEKSİNDE DEĞİŞİM	KOYUN ETİ FİYATLARINDAKİ DEĞİŞİM
1771-1780	27	17,8	1	1
1781-1790	27	17,9	1,01	1,00
1791-1800	40,09	24,2	1,36	1,48
1801-1810	66,8	35	1,97	2,47
1811-1820	95,6	50,6	2,84	3,54
1821-1830	124,3	66,4	3,73	4,60
1831-1840	274,5	137,4	7,72	10,17

Tablo 2, 1770-1840 yılları arasında onar yıllık dönemler halinde koyun eti fiyatlarını göstermektedir. Yetmiş yıllık süreçte birim miktar (kıyye) koyun etinin narh fiyatlarındaki değişim dikkat çekici düzeydedir. Bu dönemde İstanbul'da koyun eti fiyatının sürekli yukarı doğru hareket ettiği, toplamda 10 katı aşan oranda arttığı görülmektedir. İncelemeye konu olan tarih aralığı Osmanlılarda enflasyonun en yüksek olduğu dönemdir.¹¹⁶ Fiyatların sürekli yükseliş trendinde olduğu bu dönemde narh uygulamasının diğer dönemlere kıyasla görece düzenli gerçekleştirilmiş olması da anlamlıdır. Ele alınan tarih aralığında et fiyatlarındaki artışın genel fiyatlardaki değişimle karşılaştırılması da konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. İstanbulluların et tüketimini etkileyebilecek bir durumun ortaya çıkıp çıkmadığına dair bir tahmin yapabilmek için bu sorgulama önemli görünmektedir. Bu amaçla Tablo 2'ye Pamuk'un tüketici fiyatları endeksi verileri de eklenmiştir. Aynı döneme ilişkin Pamuk'un verdiği tüketici fiyatları endeksi ortalamaları hesaplanarak, endeksteeki değişim ile koyun eti fiyatındaki değişim karşılaştırılmıştır. Buna göre, 1770-1840 yılları

¹¹² İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273), 197b.

¹¹³ İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273), 209b.

¹¹⁴ İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273), 210a.

¹¹⁵ Bu makalede kullanılan, referans alınan tüketici fiyatları endeksi Şevket Pamuk'un çalışmasına dayanmaktadır. Çok daha uzun dönemli olarak Osmanlılarda fiyatlar ve ücretlerin ele alındığı Pamuk'un çalışmasının özellikle tüketici fiyatları endeksi ve bu endeksin bizim ele aldığımız döneme ilişkin rakam ve bulguları kullanılmıştır. Daha fazla bilgi için bk. Şevket Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler, 1469-1998*, (Ankara: T. C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000), 16-17.

¹¹⁶ Osmanlılarda paranın değer kaybının yüksek olduğu, diğer bir ifadeyle enflasyonun aşırı arttığı dönemler söz konusudur. Dikkat çeken iki aşırı enflasyon döneminden ilki 16. yüzyılın sonlarından 17. yüzyılın ortalarına kadar geçen dönemde yaşanmış ve bu süreçte fiyatlar yaklaşık beş kat artmıştır. İkinci ve çok daha güçlü bir enflasyon dalgasıyla karşı karşıya kalınan dönem ise 18. yüzyılın sonlarından başlayıp 1850'lere kadar uzanan dönemdir. Fiyatlar bu süre zarfında 12 ile 15 kat artmıştır. Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Pamuk, *500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler*, 7.

arasında koyun etinin birim fiyatı 27 akçeden 274,5 akçeye yükselirken, genel olarak tüketici fiyatları 17,8 akçeden 137,4 akçeye yükselmiştir. Bu dönem boyunca koyun eti fiyatlarındaki artış 10,17 kat olarak gerçekleşirken tüketici fiyatlarındaki artış 7,72 kat düzeyinde kalmıştır. Dolayısıyla et fiyatlarının genel fiyatların artış ortalamasına göre yaklaşık %32 daha fazla yükseldiği söylenebilir.

Elimizde bir veri olmadığından İstanbul halkının incelenen dönem boyunca et tüketim miktarında bir değişim olup olmadığını kesin olarak saptayamıyoruz. Ancak koyun eti fiyatının görece aşırı yükselmesinden ötürü İstanbulluların koyun eti tüketim miktarında önceki yıllara göre azalma yaşanmış olması muhtemeldir. Bununla birlikte, et fiyatlarındaki bu yüksek artış dönem içinde yaşanan siyasi gelişmelerle de ilişkilendirilebilir. Özellikle Karadeniz'in kuzeyindeki kimi ana tedarik alanlarının kaybedilmiş olması, koyun tedarik alanlarının daralmasına veya değişmesine neden olduğundan koyun fiyatlarını genel fiyat seyrine göre daha fazla artırmış olabilir.

Koyun eti fiyatına ilişkin temel kaynağımızdaki narh kayıtlarında gözlemlenen bu artış düzeyinin diğer bazı temel gıda maddeleri bağlamında gerçekleşip gerçekleşmediğini görmek de anlamlı sonuçlar üretebilir. Çalışmamızın temel kaynağı olan İstanbul Kadılığı'nın 201 numaralı sicili, kapsadığı yıl aralığı itibarıyla olduğu kadar içerdiği çok sayıda ürüne ait narh kayıtları bakımından da zengin bir kaynaktır. Koyun eti fiyatlarındaki artışı aynı sicilde yer alan ve temel tüketime konu olan birkaç gıda maddesinin narh fiyatlarındaki değişim ile karşılaştırabiliriz. Bu amaç için kullanışlı görünen, koyun eti gibi incelenen uzun dönem boyunca narh verilmiş ve yeterince fiyat bilgisi içeren, üç gıda maddesini yani un, zeytinyağı ve halis sütün verilerini incelemeye dahil ettik.

Tablo 3: Narh Kayıtlarına Göre 1770-1840 Yılları Arasında İstanbul'da Un, Zeytinyağı ve Halis Süt Birim Fiyatlarındaki Değişim

DÖNEM	TÜKETİCİ FİYATLARI ENDEKSİ	TÜKETİCİ FİYATLARI ENDEKSİNDE DEĞİŞİM	UN FİYATI ¹¹⁷ (AKÇE)	UN FİYATINDA DEĞİŞİM	ZEYTİN-YAĞI FİYATI ¹¹⁸ (AKÇE)	ZEYTİN-YAĞI FİYATINDA DEĞİŞİM	HALİS SÜT FİYATI ¹¹⁹ (AKÇE)	HALİS SÜT FİYATINDA DEĞİŞİM
1771-1780	17,8	1	9,5	1	46,8	1	9	1
1781-1790	17,9	1,01	17,5	1,84	45,6	-0,1	10,4	1,1
1791-1800	24,2	1,36	17,7	1,86	80	1,7	16,6	1,8
1801-1810	35	1,97	32,8	3,45	113,8	2,4	25,5	2,8
1811-1820	50,6	2,84	37,5	3,94	173,2	3,7	32,3	3,5
1821-1830	66,4	3,73	42	4,42	---	---	42	4,6
1831-1840	137,4	7,72	---	---	360	7,6	139	15,4

117 İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273), 2a-192b.

118 İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273), 3a-201b.

119 İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273), 2b-212b.

Tablo 3'te görüldüğü üzere İstanbul'da un fiyatları 1830 yılına kadar geçen 60 yıllık sürede 4,42 kat artmıştır. Bu dönemdeki koyun etindeki fiyat artışı ise un fiyatlarına benzer şekildedir. 1830'a kadar koyun etinin fiyatı 4,60 kat artmıştır. Koyun etinde asıl ciddi fiyat artışı ise 1830-1840 arası dönemde yaşanmıştır. Ancak narh defterinde bu dönemdeki un fiyatlarından mahrum olduğumuz için bir kıyaslama yapma imkanına sahip değiliz. Tüketici fiyatları endeksinde 1830-1840 arasındaki periyotta ciddi bir yükselişin olduğunu göz önüne alırsak un fiyatları da bu 10 yılda iki kattan fazla artmış olmalıdır.

Zeytinyağı fiyatlarında ise tüketici fiyatları endeksinde yakın bir artışın olduğu görülmektedir. Geçen 70 yıllık süreçte tüketici fiyatları endeksi 7,72 kat artarken zeytinyağı fiyatı 7,6 kat artmıştır. Koyun etinin fiyatı ise yukarıda da bahsettiğimiz gibi 10 katın üzerinde bir artış göstermiştir. Buradan hareketle taşıyış ve ciddi fiyat artışlarının yaşandığı bu süreçte temel gıda maddesi sayılabilecek her bir ürünün fiyatının aynı oranda artış göstermediği sonucuna varılabilir. Zeytinyağı gibi, bazı ürünlerde görülen farklı fiyat artış trendi muhtemelen bu ürünlere has üretim, tüketim ve tedarik özellikleri gibi faktörlerden kaynaklanmaktadır.

Halis sütün fiyatında diğerleriyle kıyaslanamayacak bir yükselme kaydedilmiştir. Bu ürünle ilgili 1830'a kadar olağan bir fiyat artışı trendi görülürken 1830-1840 yılları arasında çok ciddi bir fiyat artışı meydana gelmiş, fiyatlar bu on yılda 3 kattan fazla artmıştır. 1770-1840 yılları arasında ise sütün fiyatında 15 katı aşan bir artış gerçekleşmiştir. Bu, fiyatı 10 kat artan koyun etinden daha fazla bir artıştır.

Tablo 4: 1770-1840 yılları Arasında İstanbul'da Bir Neccârın (Vasıflı İşçi) Aldığı Günlük Ücret ve Bu Ücretle Alınabilecek Temel Tüketim Maddelerinin Miktarı

DÖNEM	İSTANBUL'DA BİR NECCÂRIN ALDIĞI GÜNLÜK ÜCRET (AKÇE)	BİR GÜNLÜK ÜCRETLE ALINABİLECEK KOYUN ETİ MİKTARI (KIYYE)	BİR GÜNLÜK ÜCRETLE ALINABİLECEK UN MİKTARI (KIYYE)	BİR GÜNLÜK ÜCRETLE ALINABİLECEK ZEYTİNYAĞI MİKTARI (KIYYE)	BİR GÜNLÜK ÜCRETLE ALINABİLECEK HALIS SÜT MİKTARI (KIYYE)
1771-1780	80,2	2,9	8,4	1,7	8,9
1781-1790	119,8	4,4	6,8	2,6	11,5
1791-1800	148,9	3,7	8,4	1,8	8,9
1801-1810	231,6	3,4	7,06	2,0	9,0
1811-1820	381,6	3,9	9,08	2,2	11,8
1821-1830	552	4,4	13,1	---	13,1
1831-1840	1041	3,7	---	2,8	7,4

Tablo 4'te Şevket Pamuk'un verdiği verilerden hareketle, 1770-1840 yılları arasında İstanbul'da çalışan ve vasıflı işçi diye nitelendirilen bir neccârın aldığı günlük ücretin onar yıllık periyotlarla ortalamaları verilmiş ve bir günlük bu ücretle ne kadar koyun eti, un, zey-

tinyağı ve halis süt alabileceği hesaplanmıştır. Tabloda bir neccârın yevmiyesinin 70 yılda 80 akçeden 1041 akçeye kadar yükseldiği görülmektedir. Bu da 13 kat civarında bir artış anlamına gelmektedir.¹²⁰ Buna göre bir neccârın ücreti koyun eti, un ve zeytinyağına oranla daha fazla artış gösterirken, fiyatı 15 kat artan süttten daha az artış göstermiştir. Tablodaki en dikkat çeken detay da 1800 sonrası temel tüketim ürünlerinin fiyatlarında ciddi oranda artış görülse de bir işçinin alım gücünün zamlardan bu denli etkilenmediğinin görülmesidir. Örneğin 1800'lerin başında bir neccâr bir günlük kazancıyla 3,7 kıyye koyun eti satın alabilirken 1840'ta ise bu miktar yine 3,7 kıyyedir. Bir işçi için alım gücünün geçen 70 yıl zarfında düşmediğini, hatta bazı periyotlarda arttığını tablodaki günlük alınabilecek un, zeytinyağı ve süt miktarları da doğrulamaktadır.

Tablo 5: 1770-1840 yılları Arasında İstanbul'da Bir Duvarcının (vasıflı işçi) Aldığı Günlük Ücret ve Bu Ücretle Alınabilecek Temel Tüketim Maddelerinin Miktarı

DÖNEM	İSTANBUL'DA BİR DUVARCININ ALDIĞI GÜNLÜK ÜCRET (AKÇE)	BİR GÜNLÜK ÜCRETLERLE ALINABİLECEK KOYUN ETİ MİKTARI (KIYYE)	BİR GÜNLÜK ÜCRETLERLE ALINABİLECEK UN MİKTARI (KIYYE)	BİR GÜNLÜK ÜCRETLERLE ALINABİLECEK ZEYTİNYAĞI MİKTARI (KIYYE)	BİR GÜNLÜK ÜCRETLERLE ALINABİLECEK HALİS SÜT MİKTARI (KIYYE)
1771-1780	75	2,7	7,8	1,6	8,3
1781-1790	85,7	3,1	4,8	1,8	8,2
1791-1800	139,2	3,4	7,8	1,7	8,3
1801-1810	248,7	3,7	7,5	2,1	9,7
1811-1820	333,4	3,4	8,8	1,9	10,3
1821-1830	489,2	3,9	11,6	---	11,6
1831-1840	971,6	3,5	---	2,6	6,9

Tablo 5'te yine vasıflı işçi diye nitelendirilen bir duvarcının 1770-1840 yılları arasında 10'ar yıllık dönemler halinde aldığı günlük ücret miktarı verilmiş ve bu ücretle alabileceği koyun eti ve diğer temel gıda maddelerinin miktarı verilmiştir.¹²¹ Buna göre bir duvarcının geçen 70 yıl zarfında alım gücünde, kısmi dalgalanmalar olsa da ciddi bir düşüşün olmadığı görülmektedir. Hatta 1770'lerde bir duvarcı bir günlük ücretiyle 2,7 kıyye koyun eti alabilirken 1830-40 arası dönemde 3,5 kıyye koyun eti satın alabilmektedir. Bu durum un, zeytinyağı ve halis süt için de benzerlik arz eder. Yani temel tüketim maddeleri ciddi oranda zamlansa da hemen hemen aynı oranda işçi ücretlerine de zam gelmiştir. Yani devlet yüksek fiyatlar karşısında ele aldığımız meslek grubunun ezilmesine müsaade etmemiştir.

120 Pamuk, 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler, 194-195.

121 Pamuk, 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler, 194-195.

Tablo 6: 1770-1840 yılları Arasında İstanbul'da Bir İrgatin (Düz işçi) Aldığı Günlük Ücret ve Bu Ücretle Alınabilecek Temel Tüketim Maddelerinin Miktarı

DÖNEM	İSTANBUL'DA BİR İRGATIN ALDIĞI GÜNLÜK ÜCRET (AKÇE)	BİR GÜNLÜK ÜCRETLE ALINABİLECEK KOYUN ETİ MİKTARI (KIYYE)	BİR GÜNLÜK ÜCRETLE ALINABİLECEK UN MİKTARI (KIYYE)	BİR GÜNLÜK ÜCRETLE ALINABİLECEK ZEYTİNYAĞI MİKTARI (KIYYE)	BİR GÜNLÜK ÜCRETLE ALINABİLECEK HALİS SÜT MİKTARI (KIYYE)
1771-1780	30	1,1	3,1	0,6	3,3
1781-1790	46,6	1,7	2,6	1	4,4
1791-1800	60	1,5	3,3	0,7	3,6
1801-1810	142,9	2,1	4,3	1,2	5,6
1811-1820	240,8	2,5	6,4	1,3	7,4
1821-1830	387,5	3,1	9,2	---	9,2
1831-1840	840	3	---	2,3	6

Tablo 7: 1770-1840 yılları Arasında İstanbul'da Bir Rençberin (Düz işçi) Aldığı Günlük Ücret ve Bu Ücretle Alınabilecek Temel Tüketim Maddelerinin Miktarı

DÖNEM	İSTANBUL'DA BİR RENÇBERİN ALDIĞI GÜNLÜK ÜCRET (AKÇE)	BİR GÜNLÜK ÜCRETLE ALINABİLECEK KOYUN ETİ MİKTARI (KIYYE)	BİR GÜNLÜK ÜCRETLE ALINABİLECEK UN MİKTARI (KIYYE)	BİR GÜNLÜK ÜCRETLE ALINABİLECEK ZEYTİNYAĞI MİKTARI (KIYYE)	BİR GÜNLÜK ÜCRETLE ALINABİLECEK HALİS SÜT MİKTARI (KIYYE)
1771-1780	48,7	1,8	5,1	1	5,4
1781-1790	67,1	2,4	3,8	1,4	6,4
1791-1800	85,6	2,1	4,8	1,07	5,1
1801-1810	157	2,3	4,7	1,3	6,1
1811-1820	201,4	2,1	5,3	1,1	6,2
1821-1830	310	2,4	7,3	---	7,3
1831-1840	535,2	1,9	---	1,4	3,8

Tablo 6 ve Tablo 7' de ise Şevket Pamuk'un düz işçi diye belirttiği bir ırgat ve bir rençberin aldığı günlük ücret ve bu ücretle ne kadar koyun eti ve diğer gıda ürünlerini satın alabileceği verilmiştir.¹²² Geçen 70 yıllık süre zarfında ırgat ve rençberin alım gücünün düşmediği kısmi dalgalanmalar olsa da alım gücünün arttığı görülmektedir. Bu durum hem koyun eti hem de diğer ürünler için aynıdır. O halde ele aldığımız ikisi vasıflı ikisi düz işçi olan dört meslek grubunun paranın değer kaybı ve hızlı fiyat artışları karşısında alım gücünün düşmediği sonucu çıkarılabilir. Ancak bu bilgidен hareketle tüm İstanbul halkının alım gücünün

122 Pamuk, 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler, 194-195.

düşmediği hatta kısmen arttığı sonucuna ulaşmaktan imtina etmek gerekir. Farklı meslek ve esnaf gruplarında buna tezat oluşturabilecek sonuçlara ulaşılabilir. Kaldı ki bazı temel gıda maddelerinde devlet halkın ezilmesine müsaade etmese de gıda maddeleri dışındaki tüketim maddeleri ve hizmet sektörüne yönelik harcamalarda alım gücünün düşmüş olması ihtimali göz ardı edilmemelidir. Bizim bu bilgilerden çıkarabileceğimiz sonuç devletin artan gıda fiyatları karşısında halkın ezilmesine müsaade etmediğidir. En azından belli meslek gruplarında durum böyledir. Ancak bu durumun tüm İstanbul halkı için geçerli olup olmadığı konusunda yeterli bilgiye sahip değiliz. Bizim ele aldığımız dört işçi grubu İstanbul halkı içerisinde sadece bir kesitten ibarettir.

SONUÇ

1770'lerden 1840'lara kadar İstanbul'da koyun fiyatlarını odağına alan bu çalışmada anlamlı bulgulara ulaşmak amacıyla ücretler de dikkate alınmıştır. Araştırmanın önemli tespitlerinden biri, dönem boyunca koyun etinin, 10 katı aşan bir artış göstermiş olmasıdır. Oysa aynı dönemde genel fiyatlardaki artış, yaklaşık 7 katla sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla koyun etindeki fiyat artışının fiyatlar genel ortalamasının üstünde seyrettiği anlaşılmaktadır. Bu bulgu kıymetli olmakla birlikte, fiyat artışlarının toplum üzerindeki etkisini doğru anlamaya imkân vermediğinden incelenen dönemdeki fiyat artışlarıyla ücret artışları karşılaştırılmıştır. Dönem boyunca neccâr ve duvarcı ustası gibi hizmet sektöründe çalışan kimselerin ücretlerindeki artışla, esas aldığımız sicildeki dört malın (et, un, zeytinyağı ve süt) fiyatlarındaki artış ortalaması hemen hemen aynı düzeyde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu iki usta grubunun alım gücünün sabit kaldığını söylemek mümkündür. İnşaat çalışanları arasında ırgat ve düz işçilerin ücretleri ise, yukarıda sözü edilen ustalara göre daha fazla artmış görünmektedir. Dolayısıyla bu grupların dönem içinde alım güçlerinin arttığı gözlenmiştir.

Sonuç olarak verimliliğin düşük, nakliye imkânlarının sınırlı olduğu bu dönemde devletin en temel ödevlerinden biri, halkın ihtiyaç duyduğu temel tüketim maddelerinin piyasada bol ve dolayısıyla uygun fiyatla bulunmasını sağlamaktır. Sosyal devlet olmanın bir diğer yönü de, fiyatlardaki genel artış düzeyiyle ücretler arasında uyumluluk üretmek, fiyatlardaki artış oranının ücret artış oranının üzerine çıkmamasına gayret etmektir. Bu anlamda incelenen dönemde devletin fiyat ve ücret politikasının hem üreticiyi/esnafı hem de tüketiciyi kollayan bir yanı olduğu söylenebilir.

Araştırma & Yayın Etiği: Bu makale, en az iki kör hakem tarafından incelenmiş ve *iThenticate* taramasıyla intihal ve benzerlik raporu oluşturulmuştur. Makale, araştırma ve yayın etiğine uygundur.

Etik Beyanı & Çıkar Çatışması: Bu makalenin yazarı çıkar çatışması bildiriminde bulunmamış, makalenin hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik kaidelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm çalışmalara atıf yapıldığını beyan etmiştir. Açık erişimli bu makale, [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansına sahiptir.

Research & Publication Ethics: Two or more blind peers reviewed this article, and an *iThenticate* scan generated a report for potential plagiarism and similarity. The article complies with research and publication ethics.

Ethical Declaration & Conflict of Interest: The author of this article declares no conflict of interest, and the article follows scientific and ethical principles and cites all the sources appropriately.

This is an open-access article under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) license.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri:

- Bab Mahkemesi Şer'îye Sicili (1077)*. İSAM, Kadı Sicilleri Kataloğu, 3.
İstanbul Şer'îye Sicil Defteri (1190-1273). İSAM, Kadı Sicilleri Kataloğu, 201.
İstanbul Şer'îye Sicili Defteri (1138-1151). İSAM, Kadı Sicilleri Kataloğu, 24.
Manisa Şer'îye Sicil Defteri (1056). Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meşihat, 90.

2. Araştırma-İnceleme Eserleri:

- Akyıldız, Ali. *Para Pul Oldu, Osmanlı'da Kağıt Para, Maliye ve Toplum*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Bilgin, Arif. "Osmanlı Klasik Döneminde İstanbul'un İktisadi Yönetimi". *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Siyaset ve Yönetim-2, Demografi*. ed. Coşkun Yılmaz. 174-180. İstanbul: İSAM, 2015.
- Bilgin, Arif. *Osmanlı Saray Mutfağı 1453-1650*. İstanbul: kitabevi Yayınları, 2004.
- Ergenç, Özer. *Şehir, Toplum, Devlet, Osmanlı Tarihi Yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.
- Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötügen Yayınevi, 2005.
- Güçer, Lütfi. "XVI. yüzyıl Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Dahilinde Hububat Ticaretinin Tabi Olduğu Kayıtlar". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. 13/1-4 (1952), 79-98.
- Güran, Tevfik. "İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü (1793-1839)". *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*. İstanbul: Eren Yayınevi, 1998.
- Kütükoğlu, Mübahat. *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Hidrellez". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17/313-315, İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Pamuk, Şevket. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Pamuk Şevket. *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler, 1469-1998*. Ankara: T. C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000.
- Tabakoğlu, Ahmet. "Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. Prof. Dr. S. F. Ülgener'e Armağan. 43 (1987), 111-150.
- Uzun, Ahmet. *İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü: Ondalık Ağnam Uygulaması (1783-1857)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.